

Földesi Ferenc ny. ezredes:

FEJEZETEK A TERÜLETI KATONAI IGAZGATÁSI RENDSZER TÖRTÉNETÉBŐL

Az 1939. évi honvédelmi törvény hatálybalépésétől a második világháború befejezéséig

DOI: [10.35926/HSZ.2020.5.9](https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.5.9)

ÖSSZEFOGLALÓ: Ennek a periódusnak az egyik legfontosabb mozzanata a közvetlen katonai ellenőrzés megszűnése, a SZKEB távozása volt Magyarország területéről. Mindez persze nem jelentett azonnali haderőfejlesztési kezdeményezést, sőt a honvédelmi miniszter figyelmeztetett a rejtési szabályok még szigorúbb betartására.

A rejtési szabályok rendszere – főleg az 1930-as évek elejétől – már nagymértékben gátolta a haderő minőségi és mennyiségi fejlesztését, végül a bledi szerződéssel a honvédelmi vezetés megszabadult ezektől a béklyóktól is. A szerződés aláírásától kezdődően nyíltan is elindulhatott a honvédség fejlesztése.

A területi katonai igazgatás működésének új rendszere, a kiegészítő parancsnokságok megalakítása a mérőföldkönek számító, Honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk elfogadásával vette kezdetét. Hatására a területi katonai igazgatás feladat- és szervezeti rendszere letisztult, kialakultak a katonai hatósági jogkörök fokozatai.¹ Ezzel együtt az újonnan kialakított hadköteles nyilvántartás rendszere már biztosította a hadsereg egyre növekvő személyi, információs, valamint egyéb, a harc megvívásához szükséges igényeit. Mindezeket túl a területi katonai igazgatás jelentős feladata volt a visszatért országrészek katonai közigazgatásának megszervezése és az általuk végzett munka.

KULCSSZAVAK: 1939. évi II. tc., hadkiegészítés, területi katonai igazgatás, katonai közigazgatás

A HADKIEGÉSZÍTŐ PARANCSNOKSÁGOK MEGALKALÍTÁSA

Az 1939. évi II. törvénycikk elfogadása mérőföldkönek számított a hazai jogtörténelemben, a honvédelemről rendelkező törvények sorában. Nem céloim e törvénycikk részletes elemzése és bemutatása, azonban néhány elemére mindenképpen szükséges kitérni.

Elsősorban a törvény keretjelleget kell kiemelni. Az alaptörvény az 1939. évi II. törvénycikk volt, amely összefoglalta a honvédelemmel kapcsolatos legfontosabb rendelkezéseket. E törvény adott felhatalmazást arra, hogy a végrehajtásra különböző kormányzói, kormány- és miniszteri rendeletek jelenjenek meg. Ugyanakkor lényeges kihangsúlyozni:

¹ Az 1. számú mellékleten (115. oldal) a területi katonai igazgatási szervek 1938 és 1945 közötti szervezeteinek, működésének időgrafikonja látható.

a Honvédelemről szóló törvény tette lehetővé, hogy a Honvédelmi Minisztérium legálisan is visszavegye azokat a szervezési és igazgatási feladatokat, amelyeket addig titkosan (rejtetten), más minisztériumok keretében végeztek. Végül is ez a törvény állította helyre Magyarország teljes katonai egyenjogúságát.

A törvény visszaállította a hadkötelezettséget, pontosan szabályozta a honvédség kiegészítésének módjait, rendelkezett a hadkiegészítő hatóságokról. Igaz, ez utóbbi esetben csak a polgáriakat jelölte meg határozottan, míg a katonai területi hatóságok szervezését a honvédelmi miniszter hatáskörébe utalta.² Ugyanígy az ország területének felosztását hadkiegészítési szempontból szintén a honvédelmi miniszter hatáskörébe utalta, bár a sorozójárást mint a hadkiegészítés területi egységét leszabályozta.³

A honvédelmi törvény felhatalmazása alapján a honvédelmi miniszter rendeletben szabályozta az ország területének hadkiegészítési beosztását.⁴ Rendeletében az országot katonai kerületekre osztotta, amelyeknek területe békében a hadtestparancsnokságok, háború esetén pedig az ezek helyébe lépő katonai körletparancsnokságok hatásköre alá tartozó területekkel esett egybe. A katonai kerületeket ún. *honvédkiegészítő kerületekre* osztotta, amelyek egyenként több sorozójárást foglaltak magukban. Sorozójárások voltak a közigazgatási járáások, a megyei jogú városok, a törvényhatósági jogú városok és Budapest.

A honvédségre vonatkozó szervezési intézkedéseiben minden esetben meghatározta, hogy a honvédség szervezetének kiépítése és további fejlesztése a Honvédelemről szóló 1939. II. törvencikkkel megállapított védrendszer alapján történhet.⁵ A június 30-án kiadott intézkedés általános rendelkezéseiben a hadseregfejlesztés fő súlyát:

- egy hegyidandár felállítására;
- a VIII. hadtest teljes kiépítésére;⁶
- a fővezérség közvetlen és a légvédelmi tüzérség továbbfejlesztésére;
- a határvédelmi alakulatok átcsoportosítására; valamint
- a haderőn kívüli kiképzés kiépítésére helyezte.

A sorköteles állomány tényleges szolgálati idejét 3 évben állapította meg, ami a légierőnél és a lovasságnál gyakorlatilag is ennyi volt, a többi fegyvernemnél 2 év után az állományt tartósan szabadságolták. Jelentősen növekedett a honvédség állománya is. A rendfokozat nélküli legénység 107 935 főre, a sortisztesek létszáma 19 029 főre emelkedett. A rendszeres újonclétszámot 56 962 főben állapította meg. Az újoncszükségletek fedezésére a visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területek sorköteleseit is fel lehetett használni.

A visszacsatolt kárpátaljai területtel jelentősen növekedett az ország területe és lélekszáma, amelyek figyelembevételével a honvédelmi miniszter 1939. január 23-i hatállyal módosította a hadtestparancsnokságok számát és területi elosztását is. Feladatukat, ügyköriüket nem változtatta, vagyis továbbra is a legmagasabb szintű területi katonai hatóság volt.⁷

² 1939. évi II. tc. a Honvédelemről, 25. § (1) A honvédség kiegészítését polgári és katonai hatóságok végzik. A polgári hadkiegészítési hatósági feladatokat a polgári közigazgatás hatóságai látják el. A katonai hadkiegészítési hatóságokat a honvédelmi miniszter szervezi meg.

³ 1939. évi II. tc. 25. § (3).

⁴ HL HM 10700/Eln.15.-1940. N-4 A honvédelemről szóló törvény végrehajtására vonatkozó Utasítás, III. rész.

⁵ HL HM 39000/Eln.1a.-1939. Szervezési intézkedés az 1939/40. évrre.

⁶ A VIII. hadtest felállítására az 1938. december 8-án kiadott HM 60000/Eln.1a.-1938. számú szervezési rendeletben intézkedett. A hadtest megalakításának időpontja 1939. január 16., működésének kezdete 1939. január 23. Székhelye: Kassa.

⁷ A visszatért országrészek katonai igazgatási rendszerét e tanulmányban külön fejezetben tárgyalom.

Ezzel a szervezési intézkedéssel lényeges változás következett be a területi katonai igazgatási szervezetekben. Mint azt már egy korábbi tanulmányomban⁸ ismertettem, a szervezési osztály javaslattal élt a kiegészítő parancsnokságok megszervezésére, amit a honvédelmi miniszter elfogadott. A kiegészítő parancsnokságok felállítása ebben a szervezési rendeletben öltött testet: „A haderőn kívüli kiképzést és a hadkiegészítést intéző katonai parancsnokságok szervezetének és a honvédség hadrendi szervezetével való összhangba hozatala érdekében – a vármegyei katonai parancsnokságok egyidejű részbeni visszafejlesztése mellett – minden gy. zlj. kiegészítő területén és e területre terjedő hatáskörrel folyó év augusztus hó 1-ével kiegészítő parancsnokságok kerülnek felállításra.”⁹

A honvédelmi vezetés a kiadott szervezési intézkedéssel 72 kiegészítő parancsnokságot állított fel, számozásuk 1-től 72-ig történt, valamint nevükben az állomáshely város-, községneve is szerepelt. Kiegészítési ügyekben a hadtestparancsnokságoknak, egyébként a gyalogdandár-parancsnokoknak voltak alárendelve. A honvédelmi miniszter a kiegészítő parancsnokságok feladatát, ügkörét a szervezési intézkedésben pontosan szabályozta. Ez a következő volt:

- a járási katonai parancsnokságok működésének irányítása, ellenőrzése;
- a vármegyei katonai parancsnokságoktól átvett hadkiegészítési tevékenységek végzése (sorozás, bevonultatás, hadköteles nyilvántartás);¹⁰
- a bevonulási központok feladatkörének ellátása;¹¹
- a haderőn kívüli kiképzés irányítása, ellenőrzése.

A honvédelmi miniszter a kiegészítő parancsnokságok megalakításával egy időben új kiegészítési kerületi beosztást is életbe léptetett, illetve a járási és városi, valamint a vármegyei katonai parancsnokságoknak új feladatokat határozott meg. Ezzel a feladatelosztással pontosan szabályozta a területi katonai igazgatási szervezetek hatás- és feladatkörét. Így a kiegészítő parancsnokság végezte a hadkiegészítéssel kapcsolatos feladatokat, a járási (városi) katonai parancsnokságok feleltek a haderőn kívüli képzésekért, míg a vármegyei katonai parancsnokságok a törvényhatóságok mellé rendelt összekötő parancsnokságok szerepét töltötték be. Emellett még végezték az országmozgósítással kapcsolatos ügyeket is.¹² A kiegészítő parancsnokságok állományát 228 fő hivatásos tiszt, 300 fő altiszt és tisztes, valamint 147 fő rendfokozat nélküli állomány alkotta. Megalakulásuk időpontjában a hadtestenkénti megoszlást a következő oldalon található táblázat mutatja:

⁸ Földesi Ferenc ny. ezredes: A közvetlen katonai ellenőrzéstől az új honvédelmi törvényig (1922–1939). Honvédségi Szemle, 2020/1., 114–135.

⁹ HL HM 39000/Eln.1a.-1939. Szervezési intézkedés az 1939/40. évre, 32. pont.

¹⁰ A hadkötelesek nyilvántartását megalakulásuk után a kiegészítő parancsnokságok végezték, kivéve Budapest fővárosban, ahol ez a feladat továbbra is a katonai parancsnokság ügkörébe tartozott. Ezen az 1940. április 1-én életbe lépett 39000/Eln.1a.-1939 honvédelmi miniszteri rendelet módosítása változtatott. HL HM 52923/Eln.1a.-1939.

¹¹ A bevonulási központok a kiegészítő parancsnokságokba olvadtak.

¹² Alárendeltségüket, egymáshoz való viszonyukat lásd a 2. számú mellékleten (116. oldal).

1. táblázat *Területi katonai igazgatási szervezetek megoszlása (Készítette a szerző)*

Hadtest-parancsnokság	Kiegészítő kerület száma	Kiegészítő parancsnokságok száma	Sorozójárások száma (járás, kerület, város)
I.	1–9	1–9	13 járás, 14 kerület, 9 város
II.	10–18	10–18	21 járás, 7 város
III.	19–27	19–27	26 járás, 6 város
IV.	28–36	28–36	24 járás, 4 város
V.	37–45	37–45	15 járás, 12 város
VI.	46–54	46–54	20 járás, 11 város
VII.	55–63	55–63	24 járás, 8 város
VIII.	64–72	64–72	41 járás, 5 város
Összesen	72	72	260

Az 1940-ben bekövetkezett események miatt a honvédelmi vezetés a területi katonai igazgatási szervezetek újabb átalakítását határozta el. Ezt elsősorban az újabb területgyarapítások indokolták, illetve az új hadtestterületi határok miatt egyes kiegészítő parancsnokságok áthelyezése vált szükségessé.

Észak-Erdély és Székelyföld visszatérte után – az 1940–1941. évi szervezési intézkedéssel¹³ – megalakult a IX. hadtest Kolozsvár székhellyel. Működési készségét 1940. november 20-án érte el.

A szervezési intézkedés rendelkezéseinek értelmében jelentős változás állt be a területi katonai igazgatási szervezetek feladatában és felépítésében. A Budapesti Székesfővárosi Katonai Parancsnokság kivételével megszűntek a vármegyei (törvényhatósági) katonai parancsnokságok. Helyettük a gyalogdandár-parancsnokságok állományában – törvényhatóságokként egy-egy fő – „törvényhatósági összekötő tisztet” rendszeresítettek.

A részben visszacsatolt Erdély és a keleti országrészek területi katonai igazgatásának megszervezésekor, valamint az erőltetett hadseregfejlesztés következményeként felszínre került ezek kísérőjelensége is, a létszámihiány. Hiány keletkezett a megfelelően képzett és a szükséges létszámú, valamint a katonai igazgatási feladatok végzésében jártas tisztekből és altisztekből is. Ez különösen az erdélyi területi katonai igazgatási szervezetek felállításánál (a katonai közigazgatást felváltó szervezeteknél) és a szükséges létszám biztosításánál mutatkozott meg. A problémát érzékelve még 1940 szeptemberében a Honvédelmi Minisztérium 1. osztálya javasolta, hogy a zászlóalj-kiegészítő kerületekből azok összevonásával ezredkiegészítő kerületeket alakítsanak ki. Az így nyert létszám-megtakarítás már fedezte volna a hiányzó állományt. A szervezésben érintett minisztériumi osztályok egyetértettek a javaslattal, így ennek megfelelően sor került a területi katonai igazgatási rendszer átszervezésére.

A szervezési intézkedésnek megfelelően a honvédelmi miniszter az „anyaországban” meglévő 72 kiegészítő parancsnokság helyett – 3-3 kiegészítő parancsnokság összevonásával – 24 kiegészítő parancsnokságot, illetve a megalakult IX. hadtest területén újabb 3,

¹³ HL HM 40400/Eln.1a.-1940.

így összesen 27 kiegészítő parancsnokságot szervezett. Emellett változatlanul megmaradt a 82 kiegészítő kirendeltség (bevonulási központ), amelyek önálló parancsnokságot képviseltek, és megtartották addigi kiegészítő parancsnoksági számozásukat. Ezenkívül – a kiegészítő kirendeltségek alárendeltségében – 3 kiegészítő különítmény felállításáról is intézkedtek.

Mind a kiegészítő parancsnokságok, mind a kiegészítő kirendeltségek közvetlenül a hadtestparancsnokságnak voltak alárendelve, egymással mellérendelt viszonyban álltak. Hasonló jogállása volt a Budapest Székesfővárosi Katonai Parancsnokságnak is.¹⁴ Ügykörük a következőképpen alakult:

- Kiegészítő parancsnokság: A kiadott mozgósítási és országmozgósítási utasítások, valamint az 1939. évi honvédelmi törvény cikk végrehajtására kiadott nyilvántartási és kiegészítési szakfeladatok végrehajtása.
- Kiegészítő kirendeltség (bevonulási központ): állományvezetési, valamint mozgósítási és országmozgósítási utasítások végrehajtása az előjáró hadtestparancsnokság irányítása szerint.
- Kiegészítő különítmény: feladatát a kiegészítő kirendeltség parancsnokának utasítása alapján végezte.

A szervezési intézkedés emellett még módosította a budapesti kiegészítő parancsnokságok ügykörét is. Így a budapesti katonai parancsnokságok kiegészítési és nyilvántartási feladatait 1940. április 1-től a területileg illetékes kiegészítő parancsnokság vette át. Több fővárosi kerületi és a II–VIII. hadtesthez tartozó kiegészítő parancsnokság részére új állomáshelyet határozott meg. Ezzel együtt – a kiegészítési feladatok teljes átruházása miatt – a kiegészítő parancsnokságok szervezetébe kerültek a lónyilvántartó tisztek is. Ugyanekkor a haderőn kívüli kiképzés vezetését kivette a kiegészítő parancsnokságok ügyköréből és a gyalogdandár-parancsnokságok hatáskörébe utalta.

A következő – 1941/42. évi – szervezési rendeletben¹⁵ a fő hangsúly többek között a területgyarapítások lezárásaként szükségessé vált IX. hadtest teljes kiépítésére, a visszacszerzett Délvidék területi katonai hatóságokkal való benépesítésére, valamint a hadihadrend továbbfejlesztéséhez szükséges alapok megteremtésére irányult.

A tényleges katonai szolgálat 3 év volt, a nemzetiségiek behívása fegyveres szolgálatra – bizonyos százalékos arány betartása mellett – megkötés nélkül a területi kiegészítési elv alapján történt.

Az alsófokú területi katonai parancsnokságok rendszere nem változott. A kiegészítő parancsnokságok és a kiegészítő kirendeltségek egymástól továbbra is függetlenek maradtak. Egy új – 28. számú – kiegészítő parancsnokságot állítottak fel Zomborban. A kiegészítő kirendeltségek szervezetében is csak kismértékű változás volt, ami a kiegészítő kirendeltségek területi rendezéséből, illetve két új kirendeltség felállításából állt. Számítva az esetleges további területgyarapításokra, a honvédelmi miniszter – az V. hadtestparancsnokság alárendeltségében – három kiegészítő kirendeltség felállítását határozta el, egyelőre személyzet nélkül.

Hasonlóan csekély szervezeti változást hozott az 1942/43. évi szervezési intézkedés¹⁶ is. A mozgósítás és a személyi gazdálkodás hatékonyságának növelésére e rendelettel a Honvédelmi Minisztériumban új osztályok – 1/b, 1/om. és 1/ny – alakultak, amelyek végezték

¹⁴ A későbbi szervezési intézkedések a létrehozott új területi katonai igazgatási szervezeteket egységesen „alsófokú területi katonai parancsnokság” néven tüntették fel.

¹⁵ HL HM 41000/Eln.1a-1941.

¹⁶ HL HM 42000/Eln.1a-1942.

a kiegészítéssel és a mozgósítással, az országmozgósítással és a hadköteles-nyilvántartással kapcsolatos feladatokat.

A kiegészítő parancsnokságok feladatai közül kikerült a katonai területi hadköteles-nyilvántartási ügykör, amit 1942. november 1-től a népmozgalmi nyilvántartók láttak el. Ugyanekkor megszűnt a budapesti katonai parancsnokság is. 1942. november 1-től 28 kiegészítő parancsnokság összesen 412 fővel működött.

Változás történt még a kiegészítő kirendeltségek elnevezésében is; e szerint a továbbiakban a *Bevonulási Központ* megjelölést használták. Ezzel egy időben négy új bevonulási központot is felállítottak, így már 87 bevonulási központ működött összesen 1261 fővel.

1944 októberében az 1500/1944. M.E. rendelet értelmében Magyarországon különleges közigazgatást vezettek be, s ennek kapcsán a honvédelmi miniszter *Közigazgatási és gazdasági parancsnokságokat* (KG parancsnokság) hozott létre.¹⁷ A felállított KG parancsnokságok feladata többek között a polgári közigazgatás zavartalan működésének biztosítása volt, természetesen a hadviselés érdekeinek szem előtt tartása mellett. Emellett – kitelepülés és visszavonulás alkalmával – jogosult volt az új települési és működési hely kijelölésére is. A polgári közigazgatás – a lakosság – felé nem volt intézkedési, csak kezdeményezési jogosultsága. A KG parancsnokság három hatósági szintű volt.

Emellett a honvédelmi miniszter 1943. július 3-án – figyelemmel az orosz csapatok előretörésére – kiürítési és elnéptelenítési intézkedést adott ki. A harcok előrehaladtával ezt az intézkedését 1944-ben pontosította, amelyben a hadtest- és a kerületi parancsnokságok részére „kiürítési törzs” felállítását is elrendelte. A kiürítési intézkedés, illetve a kiürítés előkészítése többek között a hadköteles korú lakosságra, a sorozás előtt lévő hadkötelesekre, a levontaköteles férfilakosságra, a honvédségi igénybevételre tervezett lovakra, gépjárművekre vonatkozott. Ugyanakkor a kiegészítő parancsnokságok részére megszabta, hogy a működésükhöz szükséges összes okmányt (állítási lajstrom, irattár stb.) vigyék magukkal, hogy az új állomáshelyükön működésüket zavartalanul folytatni tudják.

Miután a harcok áthelyeződtek Magyarország (az „anyaország”) területére, a honvédelmi miniszter elrendelte a keleti országrész kiürítését. Ezzel együtt a területi katonai igazgatási szervezetek is végrehajtották az áttelepülést, az új szervezeti rend felvételét. Ez többek között az jelentette, hogy a kerületi parancsnokságok a honi hadsereg alárendeltségébe kerültek, valamint a hátravont kerületi parancsnokságok a nyugati országrészek területi katonai igazgatási szervezeteibe olvadtak be. Így a 2. honvéd kerületi parancsnokságba a 7., a 3.-ba a 8. és a 9., a 4.-be az 5. és a 6. kerületi parancsnokság. Ezzel együtt a működő kerületi parancsnokságok létszáma 50%-kal növekedett. Ugyanakkor a kerületi parancsnokságok alárendeltségébe kerültek a katonai közigazgatás szervei és a hátratelepült seregtest-parancsnokságok. Mindezen feladatokat 1944. november 20-ig kellett végrehajtani.¹⁸

Azonban december 1-én már a 2. és a 3. kerületi parancsnokságoknak és alárendelt szervezeteinek is meg kellett kezdeniük az áttelepülést a záróvonal mögé, egy időben a még hadképes 21–48 éves, valamint a 16–20 éves levontaköteles évfolyamok behívásával. Mindezt akkor, amikor az ország keleti területén, Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány, és a nyilasoktól, németektől megtisztított országrészen megkezdődött a területi katonai igazgatás ismételt újjászervezése.

¹⁷ HL HM 16831/M1.ny.-1944.

¹⁸ HL HM 5499/M.1a.-1944.

KATONAI KÖZIGAZGATÁS A „VISSZATÉRT” ORSZÁGRÉSZEKEN

Az ún. első bécsi döntéssel megkezdődött a trianoni szerződéssel leválasztott országrészek visszacsatolása. Mindezt a szomszédos országokban kiújuló belpolitikai viszályok, de mindenekelőtt Németország hatalmi törekvése és az annak szolgálatába álló magyar politikai magatartás tette lehetővé. A területgyarapítások összességében békésen zajlottak, katonai akciókra viszonylag kevés alkalommal került sor. A katonai műveletek során a honvédségre hárult a megszállt területek katonai közigazgatásának megszervezése, a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítése.

Mivel komoly hadműveletek nem folytak, a honvédelmi vezetés a megszállt területeken elsősorban rendszeres katonai közigazgatást vezetett be, amely önálló szervezettel rendelkezett. A katonai közigazgatás szervezeti kiépítésénél a főszabály az volt, hogy a katonai parancsnokságok székhelyének és területi beosztásának kezdetben a visszacsatolt területek polgári közigazgatási beosztásával kellett megegyeznie. A legfőbb irányítást a honvédvezérkar főnöke végezte. A katonai közigazgatás a megszállt területeken általában háromszintű volt:

- az elsőfokú hatóság volt a járási (városi) katonai parancsnok;¹⁹
- a másodfokú hatóság volt a vármegyei katonai parancsnok;
- a harmadfokú hatóság volt a megszállást irányító hadsereg (hadtest) parancsnoka.

A hatósági fokozatokat a megszálló csapatok hadrendje és az illető terület közigazgatási rendszere alapján – adott esetben – a honvédvezérkar főnöke szabályozta. Ezek a hatósági szintek a megszállt területek sajátosságaihoz igazodtak, amire a katonai felső vezetés minden alkalommal részletes intézkedést adott ki. A katonai közigazgatás működtetéséhez szükséges szakképzett személyzetet zömében az anyaországból biztosították, elsősorban a nyugállományba helyezett tisztek, tiszthelyettesek reaktiválásával. A megszállt területek közigazgatási személyzetéből csak alapos politikai „szűrés” után és túlnyomórészt magyar anyanyelvűeket alkalmaztak, hangsúlyozottan ideiglenes jelleggel. A katonai közigazgatás keretén belül intézték az összes hatósági ügyet, s bár működtek a települések közigazgatási szervei, azonban felettük a járási (városi) katonai parancsnokok gyakorolták a felügyeletet és az ellenőrzést. A polgári (helyi) közigazgatási testületek szervei azonban nem működtek.

A katonai közigazgatás feladata volt a lakosság alapvető közszükségleti cikkekkal való ellátása, az élelmiszerkészlet ellenőrzése, az egészségügyi szolgálat biztosítása, a belső rend és a közbiztonság megteremtése.

A visszacsatolt „Felvidék” katonai közigazgatása

1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palota Aranytermében kihirdették az ún. első bécsi döntést. Magyarország 11 925 km²-rel és közel 1 millió lakossal gyarapodott, ennek 86,5%-a volt magyar nemzetiségű. Felvidék és Kárpátalja déli részének megszállása november 10-én fejeződött be. Visszakerült az országhoz Kassa, Rozsnyó, Ungvár, Munkács, Beregszász, Rimaszombat, Érsekújvár, Komárom, Léva és Losonc, mint fontosabb városok. A Kárpátalját azonban kettévágták, továbbá Pozsony és Nyitra nem került vissza az országhoz.²⁰

A Felvidék visszacsatolása után annak területén a magyar kormány inkább szükségserű, mint rendszeres katonai közigazgatást vezetett be. A katonai közigazgatás szervezeti

¹⁹ A katonai közigazgatás működtetésére létrehozott katonai parancsnokságok nem voltak azonosak az akkor még működő – a területi katonai igazgatás szervezetéhez tartozó – járási (városi) katonai parancsnokságokkal.

²⁰ Dr. Horváth Csaba – Dr. Lengyel Ferenc: A magyar királyi honvédség 1919–1940. ZMNE, Budapest, 2000.

felépítésében alkalmazkodott a volt csehszlovák polgári közigazgatási berendezkedéshez. Az általános közigazgatási teendőket – az újonnan szervezett VIII. hadtestparancsnokság alárendeltségében – a járási katonai parancsnokságok látták el, amelyek egyúttal végrehajtották a vármegyei katonai parancsnokságok feladatait is. Szervezetük általában megegyezett a járási (városi) katonai parancsnokságok állományával, azzal a kivétellel, hogy a kiegészítési tiszti helyekre kizárólag katona állományú tiszteket lehetett beosztani.

A katonai hatósági jogkörök elosztása az általános elveknek megfelelően történt. A járási (városi) katonai parancsnokság eljárta minden olyan ügyben, amit a katonai felső vezetés számára meghatározott, eljárta azokban az ügyekben, amit a hatályukban megtartott jogszabályok a járási (városi) képviselőknek, választmányoknak megszabott, valamint biztosította a közrendet, gyakorolta a rendőrhatalóság jogkörét is.

A honvédezerkar főnöke kiadott intézkedésében²¹ a személyzet pótlására úgy rendelkezett, hogy kivétel nélkül el kell távolítani (az ország területéről pedig kiutasítani) azokat a közigazgatási alkalmazottakat és azok hozzátartozóit, akiket a történelmi Magyarország területén kívülről telepítettek be. Pótlást csak az őslakosság köréből, ideiglenes jelleggel lehetett végezni. Az ügyintézkést általában az ügyfelek anyanyelvén lehetett folytatni, kivéve a cseh nyelvet, amit semmilyen körülmények között sem volt szabad használni.

Felvidéken a katonai parancsnokságok katonai közigazgatásban betöltött szerepét a honvédelmi miniszter 1938. év végén szüntette meg, és az I. fokú katonai igazgatási feladatok ellátására – az anyaországban már működő – vármegyei, valamint járási (városi) katonai parancsnokságokat²² szervezett. Első lépésként csak a járási katonai parancsnokságokat állították fel, amelyek a vármegyei katonai parancsnokságok feladatait is ellátták. Ekkor a járási katonai parancsnokságok közvetlenül a hadtestparancsnokságoknak voltak alárendelve. A honvédelmi miniszter a teljes területi katonai igazgatási szervezet felállítását ugyan 1938. december 15-én határozta meg, azonban a belügyminiszter értesítésére – az új vármegyei határok kijelöléséig, valamint a magyar közigazgatás bevezetéséig – ezt elhalasztotta. Majd az új közigazgatási berendezkedés bevezetése után, az új intézkedésnek megfelelően a katonai parancsnokságoknak 1938. december 28-ra kellett a kijelölt állomáshelyeiken készenlétüket elérni. A katonai parancsnokságok személyzetét a megszűnő és a katonai közigazgatási teendőket ellátó katonai parancsnokságok állományából is biztosították.

Kárpátalja katonai közigazgatása

Kárpátalja megszállására már kisebb katonai vállalkozás keretében került sor. A Magyar Honvédség – kihasználva a szlovák és cseh ellentéteket, valamint a német támogatást – márciusban katonai akció keretében megszállta Kárpátalját. 1939. március 23-án Magyarországhoz Kárpátalja visszatértével 12 171 km²-t csatoltak vissza, és 436 000 lakos került az anyaországhoz, akiknek azonban csak 12,7%-uk volt magyar nemzetiségű.

Természetesen a honvédelmi vezetés a katonai közigazgatást itt is azonnal megszervezte, hasonló elvekkel, mint azt a Felvidék visszacsatolásakor tette. A magyar kormány március 18-án miniszterközi értekezletet tartott Kárpátalja honvédelmi önkormányzatáról. Az értekezleten készült emlékeztetőben irányelveket határoztak meg, amelyek szerint Kárpátalján a honvédelmet az 1939. évi II. tc. alapján kell megszervezni. De, hogy a nemzeti

²¹ HL HM 381026/5. Hdm.vkf.polg.csop.-1938.

²² Az I. hadtest illetékességi területén 10, a II. hadtest illetékességi területén 7, a VI. hadtest illetékességi területén 6 és a VII. hadtest illetékességi területén 8 járási (városi) katonai parancsnokság működött.

jelleg is kifejeződjön – és megnyerje magának a Kárpátalján lakó nem magyar nemzetiségű lakosokat –, ún. kárpátorosz alakulatokat állítanak fel. Ez a megkülönböztetés nemcsak a szervezet elnevezésében, de jelzéseiben is kifejeződött,²³ mivel zászlaik pártáján, valamint a sapkarózsán a kárpátorosz nemzeti színeket viselték. Mindennek azonban gyakorlati haszna nem volt, a kárpátorosz csapatok megszervezésére nem került sor.

A honvédelmi miniszter a katonai közigazgatást 1939. július 7-én szüntette meg, amikor ezzel egyidejűleg a polgári közigazgatás lépett életbe. Ugyanezzel a dátummal vármegyei,²⁴ valamint járási (városi) katonai parancsnokságokat állított fel. Ezek a parancsnokságok – ideiglenes jelleggel – a VI. hadtest alárendeltségébe kerültek. A rendszeresített beosztásokat szintén a megszűnő katonai parancsnokságok állományából töltötték fel. Előnyt élveztek a nyelvismerettel rendelkezők és az önként jelentkező tisztek és altisztek.

Az 1938–1939-ben visszatért országrészek területi katonai igazgatási szervezetének, állomáshelyeinek végleges rendezését az 1939/1940. évre kiadott és 1939. október 1-től hatályba lépett szervezési intézkedés véglegesítette. A Kárpátalján működő vármegyei és járási (városi) katonai parancsnokságok a VIII. hadtest alárendeltségébe kerültek.

A visszacsatolt Észak-Erdély katonai közigazgatása

Az addigi revíziós sikerek után a vezérkar folyamatosan és erőteljesen sürgette a gyors fellépést Románia ellen. A revíziós törekvéseket bátorította a Szovjetunió magatartása is (Románia rövid idő alatt visszaszolgáltatta a bukovinai és besszarábiai ukrán lakta területeket). A magyar kormány ugyan együttes fellépésre nem volt hajlandó a szovjetekkel, de intenzív diplomáciai hadjáratot indított Románia ellen. Románia azonban mereven elzárkózott a magyar területi igények teljesítése elől. Az elkerülhetetlennek látszó háborút végül a 27-én benyújtott román jegyzék akadályozta meg, amelyben a románok jelezték (német nyomásra), hogy elfogadnak egy „döntőbírói” eljárást a kritikus területekkel kapcsolatban. Augusztus 30-ára Bécsbe rendelték a magyar és a román külügyminisztert, továbbá megfigyelői státussal meghívták a magyar miniszterelnököt is. Majd 1940. augusztus 30-án a Belvedere-kastély Aranytermében aláírták az ún. második bécsi döntést, amely visszajuttatta Magyarországnak Észak-Erdélyt és a Székelyföldet.

A honvédelmi vezetés – már a Felvidéki és a Kárpátaljai tapasztalatok alapján – augusztus 26-ával megkezdte az erdélyi katonai közigazgatás előkészítését, a vármegyei, a járási (városi) katonai parancsnokságok személyzetének kijelölését, felkészítését.²⁵ Ellentétben a felvidéki és a kárpátaljai katonai közigazgatással, Erdélyben ún. *rendszeres katonai közigazgatást* léptetett életbe. A megszálló honvéd csapatokkal gyakorlatilag egy időben a katonai közigazgatási feladatok végzésére kijelölt személyzet is bevonult Erdélybe. Szeptember 4-től állt készenlétben 114 katonai közigazgatási parancsnok, 290 hivatásos tiszt, 734 polgári szakalkalmazott és 1550 fő segédszemélyzet. A közrend biztosítására 2324 csendőr, 1307 rendőr, 550 pénzügyőr, valamint több száz, más feladatok végrehajtását biztosító személy – többek között az anyaországból 200 jegyző – várta az indulást.²⁶

²³ Például „M. kir. 1. honvéd kárpátorosz zászlóalj”. HL HM 15410/Eln.1a.-1939.

²⁴ HL HM 27565/Eln.1a.-1939. Rendeletében a vármegyei katonai parancsnokságokat Ungváron, Munkácson és Huszton állította fel.

²⁵ HL HM 44610/Eln.1a.-1939.

²⁶ Vitéz Náray Antal vk. ezredes: Honvédségünk szerepe az erdélyi részek visszaszerzésében. In: Czibur András et al. (szerk.): Hadak Útján 1942. Magyarország Napilap Rt., Budapest, 1942, 50.

A honvédelmi vezetés kezdetben háromfokú katonai közigazgatási szervezetet²⁷ hozott létre, amely szerint:

- harmadfokú közigazgatási hatóság volt a hadsereg-parancsnokság;
- másodfokú közigazgatási hatóság volt a vármegyei katonai parancsnokság;
- elsőfokú közigazgatási hatóság volt a járási (városi) katonai parancsnokság.

A hadseregparancsnok hatáskörébe tartozott a tartományi tanácsot megillető hatáskör, közvetlenül irányította és felügyelte a katonai parancsnokokat, valamint végső fellebbviteli hatóságként elbírálta a hatáskörébe került ügyeket. A katonai közigazgatási hatóság eljárt azokban az ügyekben, amelyeket a jogszabályok az alispán (megyei prefektus) hatáskörébe utaltak, valamint felügyeletet gyakorolt a járási és városi katonai parancsnokságok felett. A járási, városi katonai parancsnokok gyakorolták a rendőrhatalom jogkört, a községi tanácsok és a polgármesterek, valamint a városi tanácsok jogkörét. Felügyelték és ellenőrizték a jegyzők munkáját. A járási katonai parancsnokok jogköre gyakorlatilag megegyezett a járási főszolgabíró által gyakorolt hatáskörrel. A birtokba vett területeken a közigazgatás testületi szervei nem működtek, hatáskörüket a járási (városi) katonai parancsnokok, illetve a hadseregparancsnokok gyakorolták.²⁸

A megszállás után a katonai vezetés haladéktalanul hozzákezdett az állításkötelesek összeírásához és sorozásához.²⁹ A honvédelmi miniszter döntése szerint 1940. október 21. és november 10. között kellett a sorozásokat végrehajtani. Mivel a katonai közigazgatás területi szervei a sorozási feladatokat nem tudták végrehajtani, a kiképzési főcsoportfőnök külön sorozóbizottságokat rendelt ki Erdély területére. Az intézkedésnek megfelelően az I., a II. és a VIII. hadtest összesen 27 bizottságot állított fel, bizottságonként 7 fővel.

Délvidéki katonai közigazgatás

A Délvidék megszállására már Németországgal közösen végrehajtott katonai akció keretében került sor. Hitler lehetőséget adott az elszakított déli országrész visszaszerzésére, cserébe Bácska-Bánát nyersanyagát és élelmiszerkészletét kérte és kapta meg. A megszállásra 1941. április 12. és április 29. között került sor. Ebben az esetben sem érte felkészületlenül a katonai vezetést, hogy a Délvidéken is megszervezze és bevezesse a katonai közigazgatást. Egy teljes „közigazgatási garnitúra” vonult be és kezdte meg működését hasonló elvekkel, mint azt Erdélyben tette. Ez esetben tény, hogy a korábbi megszállások és az ott bevezetett katonai közigazgatási tapasztalatok birtokában a Délvidék katonai közigazgatása elég rutinosan oldotta meg sokrétű feladatait.

A honvédvezérkar főnöke a korábban szerzett ismeretek alapján a Délvidéken csak kétszintű katonai közigazgatást vezetett be, amelyben első fokon a járási (városi) katonai parancsnokság, míg másodfokon a hadsereg-parancsnokság járt el.³⁰

²⁷ Az erdélyi katonai közigazgatási szervezetek tagozódása a 3. számú mellékleten látható (117. oldal).

²⁸ HL HM 60/Föv. kat. közig. 40. VIII. 30.

²⁹ A visszatért országrészek katonai nyilvántartásának megszervezését és végrehajtását lásd Földesi Ferenc: Volt egyszer egy hadköteles nyilvántartás... Új Honvédségi Szemle, 2005/11., 10–29.

³⁰ A 4. számú mellékletben (118. oldal) a Délvidéken működött katonai közigazgatás szervezete látható.

A katonai közigazgatás megszüntetésére 1941. szeptember 21-én került sor. Ettől az időponttól az elsőfokú katonai igazgatási teendőket a visszacsatolt területen az újonnan szervezett kiegészítő kirendeltségek (bevonulási központok), illetve másodfokon a kiegészítő parancsnokságok látták el. Személyzetüket – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – a megszűnő járási (városi) katonai parancsnokságok állományából biztosították.

ÖSSZEGRZÉS

Mint az előzőekben látható volt, a területi katonai igazgatás háború előtti nagy kihívása a visszatért országrészek katonai közigazgatásának megszervezése, működési feltételeinek biztosítása, a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítése volt.

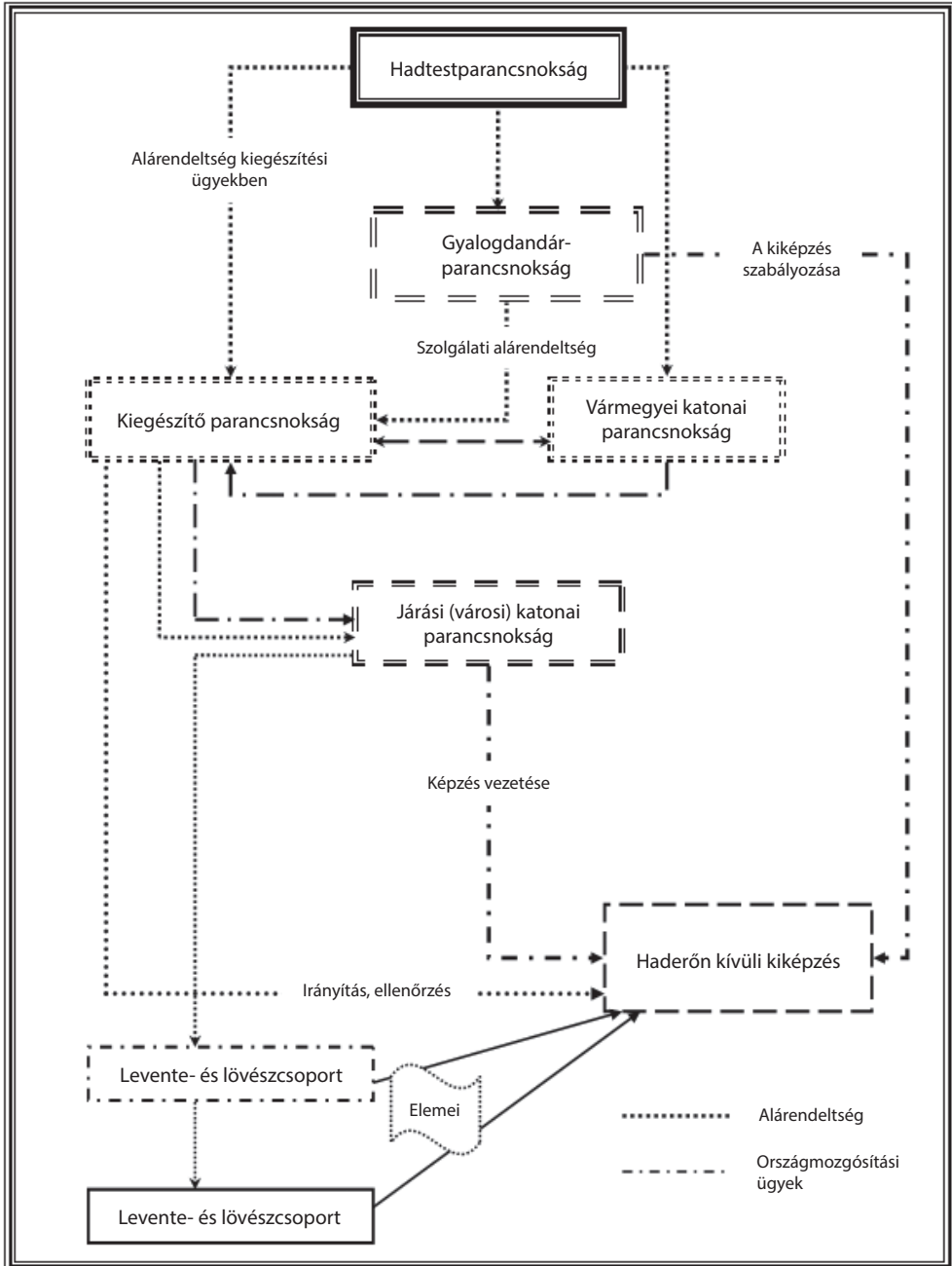
Mіндеzt egy olyan átmeneti időszakban, amikor folyamatban volt a területi katonai igazgatás újjászervezése (kiegészítő parancsnokságok megalakítása), majd átalakítása. Ugyanakkor tény, hogy a visszatért országrészekben folytatott katonai közigazgatás által elkövetett hibák, valamint a „túlbugzó” egyéni ambíciók sok esetben gátolták a katonai közigazgatás munkafolyamatait, rontották megítélésüket.³¹ Azt viszont ki kell emelni, hogy a területi katonai igazgatás által felállított katonai közigazgatás Kelet-Magyarországon és Észak-Erdélyben három hónap alatt, a Délvidéken pedig négy hónap alatt olyan helyzetet teremtett, hogy a polgári közigazgatás akadálytalanul megkezdhette feladatát. A katonai közigazgatás emellett végezte a katonai igazgatási feladatokat is, vagyis a hadköteles lakosság összeírását, majd sorozását, valamint a bevonultatásokat.

1. melléklet *Időgrafikon a területi katonai igazgatási szervek működéséről a fegyverkezési egyenjóság megszerzésétől 1945-ig (Szerkesztette a szerző)*

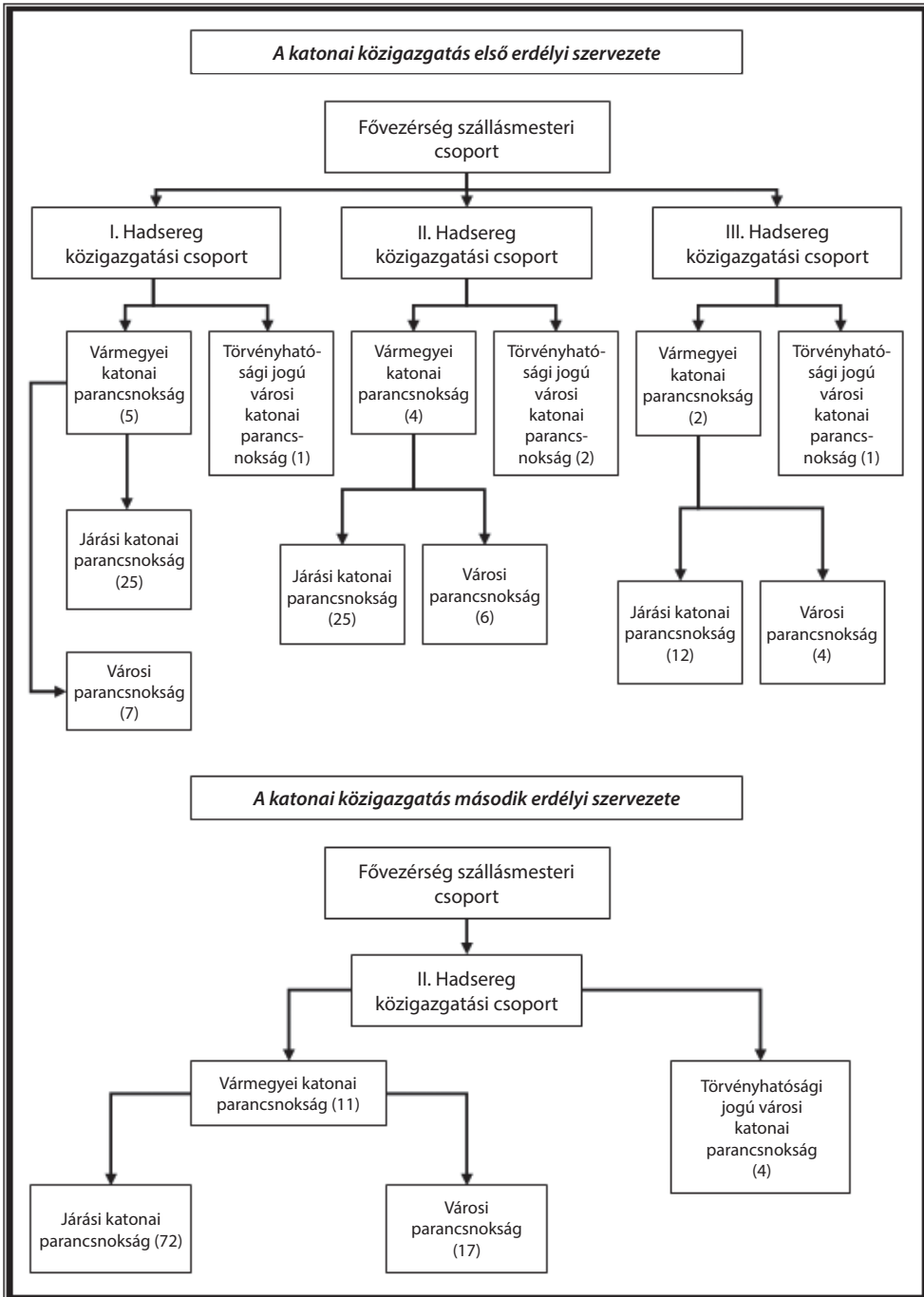
Hatáskör	Megnevezés	1938.08.23.	1938.10.01.	1938.11.22.	1939.05.01.	1939.08.01.	1940.11.20.	1942.11.01.
Területi	Vegyesdandár-parancsnokság	== = = ==>						
	Hadtest-parancsnokságok		== = = ==>					
	Kerületi testnevelési felügyelőség	== = = ==>						
Megyei	Kiegészítő parancsnokság				>		
	Vármegyei katonai parancsnokság			>			
	Törvényhatósági TENG felügyelőség>						
Járási (városi, kerületi)	Katonai parancsnokság			==>>			
	TENG felügyelőség	== = = ==>						
	Bevonulási központok				==>	==>		==>
	Kiegészítő kirendeltség					==>	==>	==>
Községi	Népmozgalmi nyilvántartók>						

³¹ Részletesen lásd Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban – Összeomlástól összeomlásig. Korona, Budapest, 2001, 119–153.

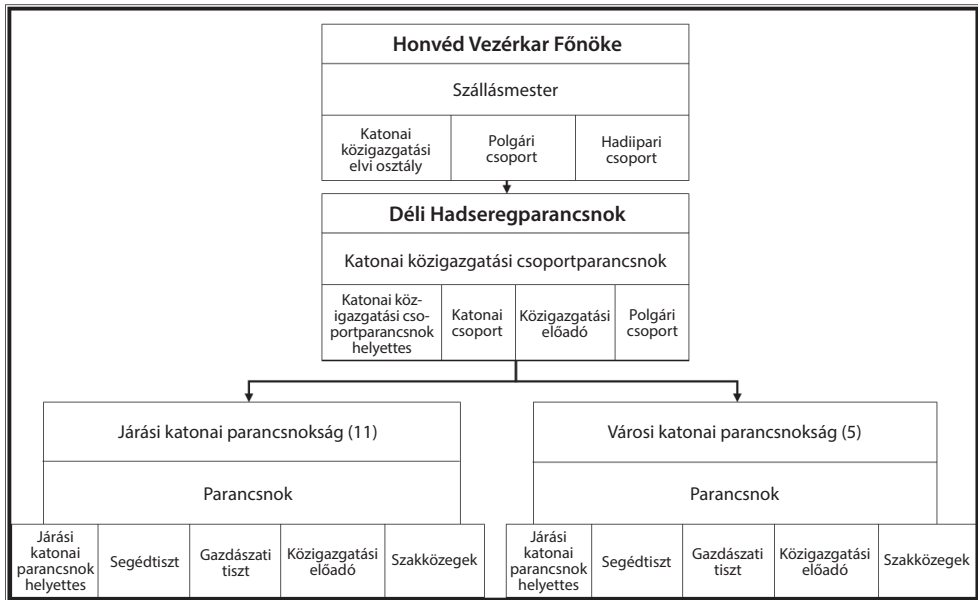
2. melléklet *A kiegészítő, a vármegyei és a járási (városi) parancsnokságok alárendeltsége és egymáshoz való viszonya (1939) (Szerkesztette a szerző)*

3. melléklet A katonai közigazgatás erdélyi szervezetei (Karay Kálmán feljegyzése alapján szerkesztette a szerző)

4. melléklet *A délvidéki katonai közigazgatás szervezete (Karay Kálmán feljegyzése alapján szerkesztette a szerző)*

FELHASZNÁLT IRODALOM

1939. évi II. törvénycikk a Honvédelemről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>
- HL HM 10700/Eln.15.-1940. N-4 A honvédelemről szóló törvény végrehajtására vonatkozó Utasítás, III. rész.
- HL HM 16831/M1.ny.-1944.
- HL HM 27565/Eln.1a.-1939.
- HL HM 381026/5. Hdm.vkf.polg.csop.-1938.
- HL HM 39000/Eln.1a.-1939. Szervezési intézkedés az 1939/40. évre.
- HL HM 40400/Eln.1a.-1940.
- HL HM 41000/Eln.1a.-1941.
- HL HM 42000/Eln.1a.-1942.
- HL HM 44610/Eln.1a.-1939.
- HL HM 52923/Eln.1a.-1939.
- HL HM 5499/M.1a.-1944.
- HL HM 60/Föv. kat. köz.ig. 40. VIII. 30.
- HM 60000/Eln.1a.-1938. számú szervezési rendelet.
- Földesi Ferenc: *A közvetlen katonai ellenőrzéstől az új honvédelmi törvényig (1922–1939)*. Honvédségi Szemle, 2020/1., 114–135. DOI: 10.35926/HSZ.2020.1.9
- Földesi Ferenc: *Volt egyszer egy hadköteles nyilvántartás...* Új Honvédségi Szemle, 2005/11., 10–29.
- Dr. Horváth Csaba – Dr. Lengyel Ferenc: *A magyar királyi honvédség 1919–1940*. ZMNE, Budapest, 2000.

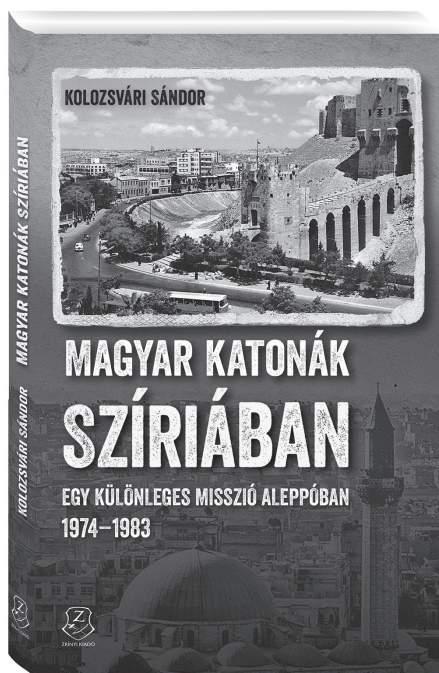
- Karay Kálmán: *Katonai közigazgatásunk vázlatja*. In: Mártonffy Károly (szerk.): A mai magyar honvédelmi igazgatás. Állami Nyomda, Budapest, 1943, 323–335.
- Náray Antal: *Honvédségünk szerepe az erdélyi részek visszaszerzésében*. In: Czibur András – Dr. Földessy János – Tábor János (szerk.): Hadak Útján 1942. Magyarország Napilap Rt., Budapest, 1942.
- Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban – Összeomlástól összeomlásig*. Korona, Budapest, 2001.

AJÁNLAT A ZRÍNYI KIADÓTÓL

Kolozsvári Sándor: Magyar katonák Szíriában – Egy különleges misszió Aleppóban 1974–1983

A szíriai Aleppóban 1974 és 1983 között magyar tanácsadók irányításával jött létre a műszaki katonai felsőoktatás és alakult meg a Hadmérnöki Akadémia. Ezt a teljesítményt egy maroknyi magyar csapat mutatta fel, amelynek tagjai a misszió közel tízéves időtartama alatt a világ – sajnos már akkor is meglévő – egyik fegyveres-terrorista gócpontjában dolgoztak. A kötet e jelentős és különleges feladatra vállalkozó magyar honvédtisztek és polgári alkalmazottak misszióbeli munkáját mutatja be a résztvevők visszaemlékezései és a hazai tudományos élet nagyjainak írásai alapján.

Az 1974 és 1983 között folytatott katonai misszió egyik parancsnoka, a kötet szerzője, dr. Kolozsvári Sándor ny. mk. ezredes nemcsak visszaemlékezéseiből, hanem irattári forrásokból, levéltári dokumentumokból is merítve eleveníti fel azokat az éveket, amikor különleges körülmények között, hazájától több ezer kilométer távolságra dolgozott egy szorgos, lelkes aleppói magyar csapat. A szerző nem csupán azt vállalta fel, hogy a megtörtént eseményekről megírja az emlékeit, összegyűjti a fellelhető adatokat, információkat, de bemutatta a szíriai Aleppó városának akkori életét, a körülményeket, a szíriai sajátosságokat, hogy betekintést nyerhessünk az arab világ mindennapjaiba, megérezzünk valamit annak atmoszférájából, minél jobban megismerhessük annak különleges felfogását, világlátását.

Kiadás éve: 2020
165×235 mm
Kartonált, ragasztókötet,
közel 200 színes, korabeli képpel
www.hmzrinyi.hu